

Farkas Péter

Visszatérés a teremtés evangéliumához¹

„Az etika a végtelenségig kiszélesített felelősség minden élő iránt” (A. Schweitzer)

Betekintő

A környezetszennyezés és kiemelten a klímaválság, ma már az emberiség létét veszélyeztető egyik legnagyobb fenyegetés. A természeti környezet károsodása egyes területeken olyan mértéket öltött, hogy már a gazdasági fejlődést is akadályozza.

Korunkat a szélsőséges individualizmus és relativizmus jellemzi. Társadalmunk a hedonizmusra és a fogyasztói mentalitásra hajlik.

Az emberiségnek a Föld teherbíró képességének határain belül kell élnie. Olyan életet és fejlődési utakat kell követnünk, melyek tisztelik a természet adta korlátokat. Ezt megtehetjük a modern technika elutasítása nélkül is, feltéve, hogy a technika maga is ezen korlátokon belül működik.

A fenntartható fejlődés középpontjában az ember áll, akinek a természettel összhangban kell kibontakoztatnia képességeit.

A természetben található létezők önértékkel bírnak. Ezen elvek alapja a keresztény felelősség. Meggyőződésünk, hogy csak akkor van jövőnk, ha visszatérünk keresztény gyökereinkhez, a szeretet vallása értékeihez.

Bevezetés

A környezetszennyezés és kiemelten a klímaválság ma már az emberiség létét veszélyeztető (egyik) legnagyobb fenyegetés.

A természeti környezet károsodása egyes területeken olyan méreteket öltött, hogy már a gazdasági fejlődést is akadályozza, a különféle környezeti ártalmak pedig újabb és újabb milliók egészségét veszélyeztetik.

A természeti erőforrások kimerülése, a túlnépesedés a Föld szegény övezeteiben, a világot megosztó hatalmi-ideológiai ellentétek, a szaporodó éhínség, a járványok és a gazdasági válságok is szoros összefüggésben állnak az egyre mélyülő környezeti-ökológiai válsággal.

Az emberiség sok ezer éves története során az emberi cselekvés térbeli és időbeli kihatásai egészen a legutóbbi időkig erősen korlátozottak voltak. Az elmúlt évtizedekben viszont olyan korszakba

érkeztünk, ahol az emberi cselekvés térbeli és időbeli dimenziói – leginkább az ökológiai rendszert illetően – szinte korlátlanul kitágultak. Az alkalmazott technológiák sok vonatkozásban a földgolyó dimenzióit feszegetik és időbeli hatásaik amelyről egyébként is csak nagyon korlátozott ismereteink vannak – beláthatatlanok és sok következő generáció létfeltételeit befolyásolják.

Az emberiség önmaga ellen elkövetett vétségei – Káin bunkójától a „dicső” XX. század produkta rémségeiig (a genocídiumokat, a Gulágvilág iszonyatait is beleértve) – mellett legalább akkora bűnök a kozmikus bűnök: az élővilág módszeres irtása, a bioszféra szisztematikus tönkretétele, azoknak a páratlan és megismételhetetlen csodáknak az elpusztítása (ráadásul a legalantasabb indokból: a haszonvágyból), amelyet az evolúció több milliárd év alatt hozott létre.

¹Mivel a tanulmány a szerző, *Humánökológia alapjai* című kötete továbbgondolásán alapul, így lábjegyzetek a tanulmányban nem szerepelnek. (Farkas Péter: *Humánökológia alapjai*, SZIT, Budapest, 2001)

Az emberiség sorsa a Föld fizikai, biológiai leromlásának megakadályozásától függ. Ennek megfelelően az elkövetkező világrend új rendező elve a fenntartható fejlődés, a világközösség új programja pedig ökológiai alapú lehet csak. A kapcsolatokat nemcsak a nemzetek egymás közötti viszonya, hanem a nemzetek és a természet kapcsolatai is meghatározzák.

Minden társadalomnak, nemzetnek érdeke és kötelessége: úgy elégítse ki szükségleteit, hogy ne veszélyeztesse a következő nemzedékek életét és igényeit, ne károsítsa a természetet. Ehhez olyan kultúrát kell teremteni – és a nevelésben, oktatásban is azt közvetíteni – amelyben az értékek

megfelelnek az emberi természeti társadalom lényegének. A ma vajúdó problémák sokasága csakis egy „új alázat” szellemét kapcsolhatja össze, amelynek kialakítása nagyon sok mindennek mondható, csak éppen könnyű, egyszerű feladatnak nem.

Az őskori ember félt a természettől, az ókori tisztelte, az újkor embere (szükségből, önzésből stb.) kizsákmányolja, sőt önteltségében odáig jutott, hogy végképp le akarja győzni.

A helyes elv szerint az ember része a természetnek, elismeri annak nagyságát, fenségét, jóindulatú a természeti létezőkkel, beleértve önmagát is, és szereti embertársait is, betartja a természet és társadalom törvényeit.

A környezetvédelem története

Környezetvédelemről a mai értelemben csak az 1960-as évektől beszélünk. Az eddig terjedő több millió éves időszak a környezetvédelem előtörténetének tekinthető, amely nélkül a világ globális problémáit és azok okait sem érthetjük meg. Ezt az időszakot röviden úgy jellemezhetjük: Út a lokális szennyezéstől a globális károkig.

A 60-as évektől beszélhetünk a környezetvédelem fejlődéséről, melyet három szakaszra szoktak tagolni:

1. szakasz: A rádöbbenés korszaka (60-as évek)
2. szakasz: A környezetvédelem intézményesülésének, hivatalos elismerésének korszaka (70-80-as évek)
3. szakasz: Programok, nemzetközi együttműködés korszaka – visszaesésekkel – (a 90-es évektől napjainkig)

Az ökológiai válság oka kétségtelenül az, hogy az emberi tevékenység és a természet közötti harmonikus viszony megbomlott. Ezért sokan nosztalgiával gondolnak vissza az évtizedekkel, illetve évszázadokkal korábbi idősakra, amikor véleményük szerint az ember és a természet közötti harmóniát semmi sem veszélyeztette. Kérdés azonban, hogy tiszteletben tartotta-e, tartja-e az ember tevékenységében a természeti törvényeket? Az első emberek gyűjtögető-vadászó életmódot folytattak. Ebben a tekintetben alig különböznek a velük élő növényevő és ragadozó állatoktól, így létük nem vezetett a bioszféra egészét veszélyeztető környezetkárosításhoz. Ezzel együtt szükséges megjegyeznünk azt, hogy az első ember meg-

jelenésével egyidejűleg kipusztulási hullám vonult végig a terület flórájában és faunájában.

Nem eléggé közismert például, hogy a legnagyobb mértékű pusztítást a jégkorszak embere Ausztráliában vitte véghez. A legnagyobb méretű emlősök, kipusztult erszényes fajok maradványai jelzik a homo sapiens jelenlétét. Ezek azonban csak előszelei voltak annak a mérhetetlen pusztításnak, amit az ember produkál napjainkig, amikor úgy felgyorsítja a növény- és állatfajok irtásának sebességét, hogy 10 percenként lesz egy fajjal szegényebb Földünk.

Ebben a folyamatban az első mezőgazdálkodó társadalmak szerveződése alapvető változást jelentett a természetátalakító, természetromboló tevékenység mértékében. A neolit forradalomnak nevezett korszak (Kr. e. 10 000 3000) legfőbb újdonsága a földművelés és ezzel összefüggésben az állandó települések kialakulása volt. A lokálisból regionálissá váltak a környezetkárosítás léptékei. Kr. e. 10 000 körül még a gyűjtögetés, a vadászat volt a jellemző. Kr. e. 8000-ben megjelenik az első növénytermesztés, mely Kr. e. 6000-ben kiegészült az állattenyésztéssel, létrehozva a vegyes mezőgazdaságot, majd ezt követte a kevert gazdálkodás földművelésre és állattenyésztésre szakadása.

A földművelésre való áttéréssel összefüggésben jelentősen növekedett a népesség, a mezőgazdaság fölöslegei lehetővé tették a tevékenység specializálódását, olyan technikáknak a létrejöttét (pl. öntözőrendszerek), amelyek intenzívebbé tették a mezőgazdaságot, egyben növelték a természeti

folyamatokba való beavatkozás mértékét. A fém-megmunkálás is elősegítette a népességszám növekedését. A közel-keleti „népességrobbanás” lehetővé tette az ókori világ terjeszkedését. Kr. e. 3500 körül, a földműves kultúra az Észak-Német-síksáig és Dél-Skandináviáig terjedt.

A mezőgazdálkodáshoz földterületekre, öntözőberendezésekre volt szükség, a hajózás faigénye nagyarányú erdőirtást eredményezett. Mindezek tartósan megváltoztatták az egész táj képét a talajra, éghajlatra gyakorolt hatásukkal.

A valaha erdővel borított mediterrán területek kopárrá válása az átgondolatlan, távolabbi következményekkel nem számoló természet – átalakító tevékenységnek a következménye.

Az újabb radikális változást az ember-természet viszonyában az ipari társadalmak szerveződése jelentette, globálissá terebélyesítve az ember természet- és önpusztító tevékenységét.

Az ipari termelés gyorsütemű fejlődése elviselhetetlen kényszennyezéssel járt. A városok levegőjét füst és por szennyezte, és csökkent a napfényes órák száma. Ennek káros egészségügyi következményei hamar megjelentek a rosszul táplált lakosság, főleg a gyerekek körében (angolkór). Az ipar fejlődése, valamint a városi népesség növekedése következtében szennyező anyag került az ipartelepeken, városokon átfolyó folyókba, gyakran bűzös csatornává változtatva azokat. A korábbi korok talaj- és élővilág károsító hatása után az ipari forradalom kezdetétől a légszennyezés és a vízszennyezés is egyre súlyosabb környezeti ártalomként jelentkezett. Az ipari fejlődéssel és terjedéssel a Föld több régiójában a környezetszennyezés már meghaladta a természet öntisztuló képességét és a környezeti károk jelei egyértelműen megmutatkoztak.

A károk a II. ipari forradalom, vagy másképpen tudományos-technikai forradalom hatására, rendkívül rövid idő alatt globálissá váltak. A veszélyeket

egyaránt jelezték természeti károk (a vegyipari szennyezéstől lángoló Mississippi vagy a habfelhővel borított Rajna), az egészségkárosodások (londoni szmog 1952), és főleg a vegyipar fejlődésével új betegségek megjelenése (pl. Japánban a Minamata kór, az Itai-Itai betegség). A lakosság ezt hosszú időn keresztül a jólét kellemetlen kísérő jelenségének tekintette, és nem figyelt oda a talán először vészharangot kongató ökológusok jelzéseire, akik az élővilág gyors ütemű pusztulásából az ember jövőjét fenyegető veszélyekre is következtettek. A gyors gazdasági fejlődés, a technikai találmányok hatására – amelyek leglátványosabb jelei az űrhajózás sikerei voltak – világszerte hurrahangulat uralkodott a tudományos-technikai fejlődésbe vetett hit miatt.

Az ún. „rádöbbenést” Rahel Carson egy 1962-ben írt tudományos ismeretterjesztő regénye, a Csendes tavasz (Silent Spring) indította el, mely olyan jövő képét vetítette elő, ahol az akkori DDT-szennyezés miatt már nincsenek madarak. A regény főleg az amerikai értelmiségre gyakorolt nagy hatást, és mintegy elindítója lett a környezetvédelmi mozgalmaknak.

Azóta sok jó (pl. a Riói környezetügyi földcsúcs), de még több rossz (pl. Csernobil az ózonpajzs pusztulása, klímaválság stb.) történt. Ezekről a tanulmány szűkös keretei között nem adhatunk számot. Azonban a posztindusztriális korban még mindig kevesek vallják, hogy az emberiség jövője a bioszférába való beilleszkedés. A jövőben a fejlődést a környezet és az élővilág fontosságát elismerő emberi értékrend megerősítésére kell alapozni.

Az emberiségnek a Föld teherbíró képességének határain belül kell élnie. Hosszú távon nincs is más ésszerűség. Olyan életet és fejlődési utakat kell követnünk, amelyek tisztelik a természet adta korlátokat. Ezt megtehetjük a modern technika előnyeinek elutasítása nélkül is, feltéve, hogy a technika maga is ezen korlátokon belül működik.

Gazdaság – társadalom – környezet

Magyarországon az 1945 utáni, több mint négy évtizedig tartó egypárti, totalitárius rendszer a környezeti nihilizmus elvét vallotta és megalomániás terveket hajtott végre. Az akkori gazdasági fejlődést jórészt külföldi hitelekkel, más ágazatok

fejlesztésének elhanyagolásával, az extenzív anyag és energiaigényes fejlesztés jelentette.

A pártállam felfalta, eltüntette a civil társadalmat és a társadalmi nyilvánosság csatornáit. A társadalom egész életét és annak minden szektorát irányí-

totta. Mivel a szocializmusban az állam a gazdasági élet egyetlen szereplője (hiszen ő szabja meg mit és hogyan termeljenek, s hogyan osszák szét, mire használják fel a megtermelt javakat), ezért a legfőbb környezetromboló is maga az állam. Az államnak arra a bűvészmutatványra kellett volna képesnek lennie, hogy a saját maga által okozott környezetrombolástól védje meg polgárait: azaz egy olyan perben kellett volna bírónak lennie, amelyben ő a vádlott és neki kellett volna betöltenie a vádló szerepét is. Más szóval: a szocializmusban nincs és nem létezhet olyan erő, amely megvédené az állam környezetromboló tevékenységétől az államnak kiszolgáltatott társadalmat.

Az állam egyszerre volt a szennyező üzemek tulajdonosa és a tulajdonost megfékezni igyekvő környezeti hatóság. E skizofréniát a gyakorlat nem tudta feloldani és mindig a politikai szférával teljesen összefonódott termelésirányító garnitúra érdekei érvényesültek.

Mindezek következtében a környezet, ezzel együtt a lakosság, az emberek egészségi állapota lényegesen rosszabb volt, mint a megfelelő fejlettségi időszakban a fejlett országokban. A környezet szennyezés a lakosság csaknem felének egészségét károsította számottevően.

A másik nagy újkori eszmei áramlat a liberalizmus. A maga módján ez is sokat ártott annak a józan antropológiai és etikai felfogásnak, amely szerint az önuralom, az önfegyelem és az erkölcsi erőfeszítés nélkülözhetetlen feltétele minden emberi egyén és emberi társadalom erkölcsi egészségének.

A liberális társadalomfilozófia alaptétele így hangzik: nem baj, ha az emberek irigyek, önzők, fösvények és haszonlesők, a szabadversenyos piac jóvoltából ezek az alantas indulatok csodálatos átváltozáson mennek át és végeredményben a köz javát szolgálják.

Ahogy Mandeville klasszikus tömörséggel megfogalmazta: *private vices public benefits* – az egyéni bűnök előnyösek a társadalom számára. De ami Mandevillenél, „A méhek meséjében” még csak ironikus példázat a polgári társadalom erkölcséről, az Adam Smithnél a „láthatatlan kéz” metaforájában az egész társadalom- és gazdaságfilozófia alappilléreivé lesz: miközben a gazdasági élet szereplői a szabad piacon valamennyien csak természetes önzésüket és kapzsiságukat követik, egy „láthatatlan kéz” – a piac logikája – úgy vezeti őket, hogy tudtukon és akaratukon kívül mégis

mindnyájan a közjót szolgálják. Ez a tan végzetes hatást gyakorolt az újkor uralkodó ethoszára.

Míg a kereszténység nagy súlyt helyezett az erkölcsi erőfeszítésre, addig a „láthatatlan kéz” doktrínája meg akarta fosztani hitelétől az aszketikus hagyományt. Ami korábban bűnnek számított – fösvénység, bujaság, kapzsiság, torkosság, irigység stb. – az most szalonképes dologgá vált, mint a gazdasági fejlődés mozgatórugója. A józan antropológiai és etikai gondolkodás alapigazsága, pedig – nevezetesen: hogy erkölcsi erőfeszítés nélkül nincs emberi kultúra –, a történelem lomtárába került, mint esetleges, elavult történelmi képződmény, egy testellenes, a túlvilágra tekintő életidegen kultúra.

Ebben az individualista szemléletű látásmódban az ember öntörvényű lény, tetteinek rugója a hasznosság, saját érdekének érvényesítése.

A „gazdasági ember” jellemzői messze esnek a keresztény erkölcs eszméitől. Az így létrejött „ökonomizmus” alapja az önzés, vetélkedés, a másokat nem tekintő könnyörtelenség. Elkerülhetetlen velejárója a gyengébbek háttérbe szorítása, az erkölcsi elvekhez ragaszkodók leszakadása és szükségszerű következménye a természet kizsákmányolása, belső rendjének felrúgása.

Az egészséges gazdasági, ipari és tudományos haladás alapvető elidegeníthetetlen normája az élet-, s elsősorban az emberi személy méltóságának tisztelete.

Az ökológiai problémák megoldásának feltétele, hogy komolyan átgondoljuk életstílusunkat. Társadalmunk a hedonizmusra és a fogyasztói mentalitásra hajlik, és nem gondol arra, hogy növekvő igényeinek kielégítése óhatatlanul együtt jár a környezet károsításával. Egyszerűsége, mértékletessége kell törekednünk az anyagiak terén: Életünk nem attól lesz gazdagabb, amit birtoklunk, hanem attól, amivé szellemiekben válunk!

Ki kell tehát alakítanunk a felelősségtudatot, önmagunk iránt, mások és a környezet iránt. Az egész teremtett világ önértékűségének felismerése és tiszteletben tartása képezi a keresztény ökológia alapját.

Feladatunk tehát elősegíteni annak belátását, hogy a természet kölcsönös függőségi viszonyok behatárolt rendszere és ezért az egyes ember magatartásával hat az egészre. Növelni kell a felelősségtudatot és mindenkivel megértetni, hogy nem érvényesíthetjük boldogságra törekvésünket a térben és időben távolabb élők kárára.

A polgár lehetőségei, a társadalmi részvétel

A környezet megóvásáért az állam és polgárai, a gazdasági és társadalmi szervezetek és a polgárok egyaránt felelősséggel tartoznak. A lakosság a környezetszennyezés okozójaként és elszennvedőjeként egyaránt megjelenik, ugyanakkor a helyi károsodások megakadályozásában, megelőzésében a polgárok aktív föllépése a döntő biztosíték. A lakossági csoportok nehezen érvényesíthető érdekeinek képviselője és koordinálása az önkormányzatok erősítését igényli. Az önkormányzati szféra aktív cselekvésére a természeti, tájképi értékek védelme, a települési környezet megóvása, gazdagítása esetén és érdekében látszik lehetőség. Demokratikusan működő társadalomban a környezeti problémák megoldásának, a konfliktusok kezelésének egyedül lehetséges módja a kreatív, kooperatív partneri viszony a kormányzat, a piaci

szereplők, a helyi önkormányzatok és a polgárok között.

A környezeti célok megfogalmazásában és megvalósításában való részvétel elképzelhetetlen megfelelő információk és a környezetpolitika nyíltsága nélkül.

Alapvető, hogy az emberek ismerjék környezetük állapotát és felismerjék a környezeti problémák súlyát, veszélyeit. A társadalmi részvétel feltétele a környezettudat megléte, fejlettsége, amihez az iskolai oktatás és nevelés mellett nélkülözhetetlenek a feladatokban részt vállaló környezetvédelmi mozgalmak, szakmai és tudományos szervezetek, valamint a történelmi egyházak, akik a környezetügy etikai szemléletformálásában meghatározóak.

A környezetügy legfontosabb erkölcsi alapelvei

A környezetügy etikai alapja Európában a keresztény felelősség. Ez nem korlátozódik a lelkiségre és a magánéletre, hanem magában foglalja a társadalmi igazságosság megteremtésének, a béke biztosításának és a teremtés megóvásának feladatát is.

Albert Schweitzer fogalmazta meg találóan: „Az etika a határtalanságig fokozott felelősség mindenért, ami csak él.” Ezt a magatartást kellene tudatosítani minden állampolgárban, a társadalom egészében egyaránt.

A környezetügy legfontosabb alapelve annak elfo-

gadása, hogy a természet nemcsak eszköztérrel, hanem önértékkel is rendelkezik. Ez az állítás elfogadható a kinyilatkoztatásból, és igazolható etikai megfontolásból.

A kinyilatkoztatás szerint Isten a világot jónak teremtette, tehát értékkel bír! Etikai szempontból a létezők önértékét az egész értéke adja meg. A földön ugyanis minden kölcsönös függésben van egymástól. Az egyik létező elvesztése az egészet szegényíteni fogja. Ha a természet egyes élőlényei és szervetlen anyagai önértékkel bírnak, akkor azokat védeni kell.

Környezetetikai elvek

- A fenntartható fejlődés középpontjában az ember áll, akinek a természettel összhangban kell kibontakoztatnia képességeit.
- A természetben található létezők önértékkel rendelkeznek. Az ember önző módon nem tekintheti szabad prédájának a természet értékeit, hanem tisztelnie kell azokat.
- A föld gazdag sokfélesége (biodiverzitás), vagyis élővilága és természeti kincsei kölcsönös függőségben vannak egymástól, és kölcsönös egymásra hatásukkal egymást gazdagítják. Az embernek meg kell őriznie a természet sokféleségét, gazdagságát.
- A létezők a természetben dinamikus egységet alkotnak. Az embernek értelmi képessége miatt lehetősége van arra, hogy ezt az egységet irreverzibilis (visszafordíthatatlan) folyamatokkal veszélyeztethesse. Az embernek törekednie kell az egység megőrzésére.
- A keresztény ember számára az eddig ismertetett, értelemmel belátható etikai alapelveken kívül más fontos erkölcssteológiai motívuma is van: az Isten előtti felelősség. Az Isten képmására teremtett, értelemmel megajándékozott ember ugyanis nem csupán a teremtett világ része, hanem annak fele-

lős művelője, formálója is. Isten megelőző és ingyenes szeretete az, amely az embert a világ gazdagsá-

gának, szépségének fenntartására és őrzésére indítja.

További társadalometikai megfontolások

- Közös összefogással fel kell lépni a „strukturális szegénységgel” szemben, amely lehetővé teszi a szegényebb népek kihasználását és egy a környezet irreverzibilis pusztítását.
- A szubszidiaritás elvét tiszteletben kell tartani.
- Ez azt jelenti, hogy a gazdag országok úgy adjanak segítséget a szegényebb országoknak, hogy ne avatkozzanak be azok önrendelkezésébe, és a segítség arra irányuljon, hogy a szegényebb ország saját erejéből is meg tudja oldani a gaz-

dasági problémát. Végül a gazdag országok saját igényesebb ökológiai normáit ne kényszerítsék a szegényebb fejlődő országokra. Ezeknek az országoknak előbb gazdaságilag kell megerősödniük, hogy részt tudjanak venni a környezetvédelemben. A szegénység azonban ezeket az országokat sem jogosítja fel arra, hogy saját értékeit elpusztítsák, hiszen ezek az értékek minden ember javát szolgálják.

Összegzőképpen

A mai ökológiai és társadalmi problémák szorosan összefüggnek az értelmes önzés logikájával, sajátos „észszerűségével”. Ezért is paradox, hogy e fel fogás mai képviselői, a neoliberálisok akarják az ökológiai válság leküzdését a zászlójukra tűzni, melynek elsősorban maguk az okozói.

A természettel való bánásmód során nagy kihívások állnak előttünk. E feladatok megoldásához nem nélkülözhetjük a tudományok fokozott erőfeszítéseit, és nem érhetjük be azzal, hogy újabb technikai találmányokra várunk.

Nem járható az ellenkező út sem: a technika előtti korszak „ártatlanságához” való visszatérés. És nem lehetséges az sem, ha pusztán az egyes ember saját felelősségére hivatkozunk, és arra biztatjuk, hogy „környezetbarát” módon cselekedjék.

Mivel a természet megóvása és az emberhez méltó élet biztosítása mindenki számára egyaránt szükséges, tehát jogi szabályozás, illetve még átfogóbb állami és nemzetközi politikai cselekvés szükséges. Végso soron azonban csak etikai érveléssel és példaadással lehet előidézni magatartásbeli változást! Ebben nagy szerepe van a környezeti-ökológiai nevelésnek, úgy a családnak, iskolának, az egyháznak és a médiának is.

Csak akkor van jövőnk, ha visszatérünk keresztény gyökereinkhez, a szeretet vallása értékeihez. Ha egy mondatban akarjuk összefoglalni mondan dónkat, akkor a Hegyi Beszédet idézzük: „Boldogok a szelídek, mert ők örökségül kapják a földet.”

Válogatott irodalom

Arno Anzenbacher (2011) A keresztény társadalometika alapjai. Budapest: SZIT.

Beran Ferenc (2014) Az ember útja. Budapest: SZIT.

Bándi Gyula (1992) A környezetvédelmi jog alapjai. Budapest: JTI.

Bolberitz Pál (1986) Lét és kozmosz. Budapest: Ecclesia Kiadó.

Bolyki János (1989) Hit és tudomány. Budapest: Református Zsinati Iroda.

Bulla Miklós (2009) Környezetünk állapota. Budapest: KTM.

Endreffy Zoltán – Kodolányi Gyula (1989) Megérett az idő. Budapest: Liget.

- Egyházforum 8 – Béke – igazság, a teremtet világ megőrzése, Bp., 1989.
- Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. Budapest: SZIT. 2007.
- Farkas Péter (2001) Humánökológia alapjai. Budapest: SZIT.
- Farkas Péter (2014) Egymásba kapaszkodva. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Feladatok a XXI. századra. Az ENSZ Környezet és Fejlődés világkonferencia dokumentumai. Budapest: KTM. 1992.
- Harsányi Ottó (2000) A globális felelősség kérdései. Budapest: SZIT.
- II. János Pál pápa: Békesség a teremtő Istennel és békesség az egész teremtet világgal, Béke világnapja – Vatikán, 1989.
- II. János Pál (1995) Evangélium vitae kezdetű enciklika az élet védelméről. Budapest: SZIT.
- Kerényi Attila (2001) Általános környezetvédelem. Budapest: Mozaik Kiadó.
- Kerekes Sándor – Kindler József (1998) Környezetmenedzsment. Budapest: Aula Kiadó.
- Közös jövőnk: A környezet és fejlődés világbizottság jelentése. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó. 1997.
- Láng István (főszerk.) (1993) Környezetvédelmi lexikon I-II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jay Lovelock (1991) Gaia. Budapest: Göncöl Kiadó.
- Lányi András (1998) Együttéléstan. Budapest: Liget Kiadó.
- Lányi András (2004) Humánökológiai olvasókönyv. Budapest: Osiris Kiadó.
- Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (2008) Felelősségünk a teremtet világgért. Budapest: SZIT.
- Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (2015) Ferenc pápa Laudato Si kezdetű enciklopédiája Közös otthonunk gondozásáról. Budapest: SZIT.
- Molnár László (1990) Legyenek-e a fának jogaik? Budapest: Tipotex Kiadó.
- Riói Nyilatkozat a környezetről és fejlődésről – Alapelvek. Budapest: KTM. 1992.
- E. F. Schumacher (1991) A kicsi a szép. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Albert Schweitzer (1989) Válogatott művek. Budapest: Református Zsinati Iroda.
- Szabó Máté: (1989) Politikai ökológia. Bölcsész centrum könyvek 2. Budapest.
- Tamás Pál – Bulla Miklós (szerk.) (2010) Fenntartható fejlődés Magyarországon. Budapest: MTA Szociológiai Intézet.
- Tamás Pál – Bulla Miklós (szerk.) (2011) Sebezhetőség és adaptáció. Budapest: MTA Szociológiai intézet.
- II. Vatikáni Zsinat tanítása. Budapest: SZIT. 1987.